

Українська література 1940—1950 років

Огляд української літератури 40—50-х років

Велика Вітчизняна війна змінила спосіб буття українських письменників: 109 митців слова воювали на фронті, в партизанських загонах, дехто опинився в евакуації в Саратові, Уфі та інших містах, 25 полягли смертю хоробрих. В окупованому фашистами Києві Спілку письменників України очолила *Олена Теліга*, яка видавала часопис «Літаври», організовувала літературне життя. Вона відмовилася співпрацювати з окупантами, тому була розстріляна в Бабиному Яру разом із поетом *Іваном Ірлявським*. У німецькому концтаборі позбавили життя поета *Олега Ольжича*, поліг у бою поет *Юрій Ліпа*.

24 червня 1941 року *Павло Тичина* опублікував вірш «Ми йдемо на бій». Особливий резонанс викликала його поезія «Я утверждаюсь!», в якій Тичина висловив ідею безсмертя народу та України, яка зображується як образ караючої месниці («*Фашистська гідь! Тремти — я розвертаюсь!.. / Тобі ж кладу я дошку гробову! / Я стверджуюсь, я утверждаюсь, / бо я живу*»). По радіо *Микола Бажан* читав вірш «Клятва», висловлюючи рішучість і непохитність у боротьбі з фашизмом та віру у свободу Вітчизни: «*Вкладає меч в руки вірного сина / Наш край, щоб цей меч пломенів. / Ніколи, ніколи не буде Вкраїна / Рабою німецьких катів!*». 26 листопада 1941 року *Максим Рильський* озвучив по радіо «Слово про рідну матір», із Саратова і Москви транслювалися передачі українською мовою, які вели *Петро Панч*, *Дмитро Білоус*, *Ярослав Галан*, *Іван Цюпа*, *Терень Масенко* та інші. Письменники своїм словом прислужилися визволенню України, вселяючи надію в перемогу над німецькими окупантами. Вірєць високопатріотичної поезії — «Любіть Україну» *Володимира Сосюри*.

Художній світ лірики. Ще *Цицерон* афористично сказав: «*Серед брязкоту зброї музи мовчать*». Поети, реагуючи на виклик історії, уподібнювали своє слово до багнета, закликаючи читачів чинити рішучий опір фашистській чумі. Це зумовило тематику, жанровий репертуар творів, стильові шукання митців. У поезії переважають ораторські інтонації, патетика і щирий ліризм. Свого розквіту досягла *громадянська лірика*, що яскраво виявила себе у творчості *Миколи Бажана*, *Максима Рильського*, *Володимира Сосюри*, *Павла Тичини*, *Андрія*

Андрій Малишко

Сергій Григор'єв.
Рідна мати. 1970

Малишка та інших поетів. Домінуючою була лірико-неоромантична стильова течія, в якій прославлялися подвиги воїнів на фронті, в тилу ворога, національна героїка минулого. «Отак минуле — не могила, / Хреста примарний силует, — / Недарма ж мужнього Данила / Тепер оспівує поет», — писав Максим Рильський. До мужнього образу Данила Галицького звернувся Микола Бажан в однойменній поемі, Шевченка — Андрій Малишко («Тарасові Шевченкові»), Тараса Бульби — Леонід Первомайський («Пісня Тараса Бульби»). Ліричний герой поетичних творів митців — боєць за свободу Вітчизни: «В поезію увійшов солдат у старій шинелі, з автоматом на грудях, у чоботах, укритих пилюкою походів. Його характер — звитяжність, любов до Батьківщини і ненависть до ворога. Цей солдат — суворий і гнівний в боях, але в нього бувають свої печалі, коли він згадує про сім'ю, про свою домівку, спалену ворогом у далекому селі», — писав у 1944 році Андрій Малишко.

Розвиваються такі жанрові різновиди лірики: вірш-послання («Лист до земляків» Володимира Сосюри; «Бійцям Південного фронту» Максима Рильського); ода («Мій народ» Павла Тичини); вірш-фейлетон («Свиня-наполеончик» Павла Тичини); балада («Балада про Матвія Підкову», «Кашовар», «Балада про Колосочок» Андрія Малишка, «Балада про подвиг» Миколи Бажана); медитація («В безсонну ніч (Думи про Україну)» Павла Тичини, «В серцях відвага соколина» Володимира Сосюри, «Я сорочку знайду вишиванку» Андрія Малишка); пісня («Пісня про Морозенка», «Направо — лебеді» Андрія Малишка). Відзначаються художніми відкриттями поеми «Похорон друга» Павла Тичини, «Данило Галицький» Миколи Бажана, «Син України» Володимира Сосюри, «Прометей» Андрія Малишка, «Неопалима купина» Максима Рильського.

«Митець глибокого патріотичного почуття» (Олесь Гончар)

Художньо неповторні вірші створив у цей період Андрій Малишко (1912—1970). Кордоцентризм — найхарактерніша ознака його лірики. Латинське «cordis» означає серце, тобто основою людських думок і почуттів є серце, душа, настрої, почуття. В ліриці Малишка, як відзначав Дмитро Павличко, образ серця — наскрізний. Його чуттєві компоненти такі: любов до мате-

рі, родини, України, народної пісні й думи. В роки війни митець піднявся до філософських узагальнень, втіливши риси характеру своєї матері в образ Ярославни, чиїм ім'ям він назвав свою матір. Також це — образ самої України, яка впродовж віків просила своїх синів і дочок захистити Батьківщину від лютого ворога («Мати. Чорна хмара вкриває півнеба з дніпрового краю»). Цей вірш — один із шедеврів української лірики. Відтворюючи образ матері, автор вдається до традиційних національних образів і мотивів безсмертного «Слова про похід Ігорів», розмовних інтонацій та пісенних символів. Образ матері подано через спогади, портретні й побутові деталі: вона у сорочці полотняній, потертій керсетці, старій терновій хустці піднімається на Дніпрову гору і, мов Ярославно, вдивляється вдалину, промовляє до сил природи, очікуючи на визволення, яке принесуть їй сини-воїни. Голос поета щемливий і бентежний. Це — крик душі, біль серця: його ж бо мати залишилася в окупованій фашистами Україні: «І стоїш ти одна, посивіла, стара Ярославно, / На дніпровським лужку, на трипільському древнім валу». Оспівуючи образ найріднішої людини, поет піднявся до створення ідеального образу матері — через солдатську матір, Ярославну, матір-Україну, до всесвітнього образу матері-Землі (поема «Це було на світанку».

Тема України — одна з провідних у творчому доробку Малишка. У суворі години найтяжчих випробувань восени 1941 року з'явився цикл «Україно моя», сповнений глибокого патріотизму і ніжної синівської любові до Вітчизни. Сучасників поета вражала і нині бентежить глибоко ідейна й художня сила поезій циклу Малишка. За словами Олесь Гончара, тільки «поет справді народний, митець глибокого патріотичного почуття міг так передати пекучий біль розлуки з рідною землею, тугу за Україною, оту синівську непогасну спрагу, що нею говорить не один рядок найкращих Малишкових поезій того часу». Композиційно цикл складається з п'яти частин, об'єднаних темою любові до України. Цикл «Україно моя» нагадує симфонію, де органічно поєднано цілу гаму почуттів, переживань, емоційних станів ліричного героя. Щирі й інтимні, пафосні й гнівні інтонації надають особливої напруги творів. У першій частині виразно національні образи — Дніпра-Славутича, колискової пісні, журавлиних ключів, зорі, Шевченкової кручі, карпатських долин — малюють поетичний часо-просторовий образ рідної Вітчизни, її складний історичний шлях. Поет вдається до антитези, запозиченої з фольклору, але наповненої новим змістом: шуліки уособлюють ворогів, а орли — бійців. Виникають образи, породжені страшною війною: «І трасуючих куль золоті розтікаються ниті. Смерть за смерть ворогам! На шулік вилітають орли!». З часів «Відплати» Віктора Гюго (1852) європейська поезія не

знала такої могутньої сили гніву й мужності, такої полум'яної любові до вітчизни. Митець відтворює ментальні риси українців, які поєднують у собі лагідність, мрійництво, миролюбність, а також спрагу до волі, рішучість у діях, непохитність у боротьбі з ворогом, готовність віддати життя за свободу України: *«Україно моя, далі, грозами свіжо пропахлі, / Польова моя мрійниця. Крапля у сонці весла. / Я віддам свою кров, свою силу і ніжність до краплі, / Щоб з пожару ти встала, тополею в небо росла»*.

Традиційний фольклорний і шевченківський образ *тополи* набуває символу України. Переосмислюються й інші образи: Микула уподібнюється до поета-воїна, якому вкрай важко залишати рідну землю, відступаючи під шаленим наступом ворогів: *«Я дививсь — і німів, і прощавсь — і прощатись не міг»*. Поет психологічно вмотивовує почуття героя, гіркоту відступу.

У поезії Малишка переплелися виразне документальне, публіцистичне начало, забарвлене напруженою емоційністю, і щирий ліризм. Поет створює у роки війни високохудожню *інтимну лірику*. Вірш *«Я тебе вимріяв, ніжну й жагучу»* змальовує образ дівчини-бійця. Це — монолог-сповідь ліричного героя, який щиро зізнається в коханні до дівчини, яка постає в ореолі незвичайної краси: *«Зірка твоє освітила обличчя / І потемніла...»*. Борець живе надією на зустріч із золотоконою красунею, що так запала в душу. Щире кохання допомагає юнакові вижити у тяжких воєнних умовах: *«Крикну: прийди! — і прийдеш неминуче, / Крикну: рятуй! — і воскресну в рятунку»*. Доповнюється образ коханої у поезіях *«Полюбила мене, не питала...»*, *«Буду різьбити на чорному камені...»*, *«Не печаль мої помисли строгі...»*.

Мистецька скарбниця. У творчому доробку Малишка є чимало пісень. У роки війни бійці співали його *«Хусточку червону»*, згодом зажили слави пісні *«Ранки солов'їні»*, *«Стежина»*, *«Білі каштани»*, *«Київський вальс»*, *«Ми підем, де трави похили...»*, *«Пролягла доріженька»*, *«Рідна мати моя (Пісня про рушник)»* (музика Платона Майбороди), *«Цвітуть осінні тихі небеса»* (музика Олександра Білаша). Вірші Малишка покладали на музику Левко Ревуцький, Сергій Козак, Анатолій Штогаренко, Юрій Мейтус, Григорій Майборода. Поет написав лібрето до опери *«Незраджена любов»*, твір поклав на музику Лев Колодуб.

Особливості розвитку прози: У цей період розквітають публіцистична стаття, нарис, оповідання, повість, а згодом — роман. Змалювання війни, боротьба з фашизмом, партизанські будні і героїзм народу — тематичне коло тогочасних прозових творів.

Жанри «малої» прози відзначалися злободенністю порушених проблем. На конкретному фактичному матеріалі (документальній оповіді про подвиги людей у боротьбі з ворогом) митці

слова підносили волю до перемоги, зміцнювали почуття любові до України і ненависті до напасників. Такими були нариси та оповідання, художня публіцистика Олександра Довженка (*«Велике товариство»*, *«Лист до офіцера німецької армії»*, *«Відступник»*), Павла Тичини (*«Творча сила народу»*, *«Геть брудні руки від народу!»*), Максима Рильського (*«Народ безсмертен»*), Олександра Левади (*«Плач полонянок»*) та інші. Нарис *«Втеча»* Олекси Десняка позначений автобіографічними деталями: це оповідь про те, як вирвався з фашистського полону, що побачив і пережив на окупованих землях України борець Олекса Руденко (справжнє прізвище автора). Виникли нові жанрові форми нарису: *нарис-репортаж* (*«З угорського щоденника»* Леоніда Первомайського), *нарис-портрет* (*«Полковник Білютін»* Івана Ле), *нарис-панорама* (*«Київська битва»* Андрія Малишка), в якому він описав панораму визволення Києва у листопаді 1943 року.

Збагатилася українська проза 40—50-х років жанром воєнного оповідання. Реалістично змалювано трагічні події перших місяців війни в оповіданні Івана Сенченка *«Кінчався вересень 1941 року»*. З'являються публіцистичні статті і звернення до рідного народу громити ненависного ворога (*«До зброї!»*, *«Лист до України»*, *«Душа народу непереможна»*). У правдивих, по-стефаніківськи лаконічних новелах і оповіданнях письменник створює монументальні, національні характери борців з фашизмом.

Ліричною патетикою позначена збірка *«Березовий сік»* Михайла Стельмаха. Майстром змалювання образу жінки на війні був Олексій Кундзіч, автор збірок новел *«Сила гніву»*, *«Дорога на Крем'янець»*. Юрій Яновський оприлюднив збірку *«Земля батьків»*, *«Київські оповідання»*. Переважає у них ліричний монолог, тобто оповідь від першої особи, свідка гостро драматичних подій, що переконувало читача у справжності оповідуваних історій героїв.

Мистецька скарбниця. Оповідання Юрія Яновського озвучував з естради і по радіо корифей української сцени Юрій Шумський. У його виконанні поставав мужній і простий українець, захисник Вітчизни. Особливо виразним був образ партизана Карпа Макодзьоба — художнє втілення патріотизму, духовності, загалом національного характеру українця.

Захоплення у читачів викликали оповідання Олександра Довженка *«Ніч перед боєм»*, *«Мати»*, *«Незабутнє»*, *«На колючому дроті»*, *«Перемога»*. Знаковими для української прози були його кіноповісті *«Україна в огні»*, *«Повість полум'яних літ»*, в яких відтворено волелюбний дух народу, героїзм простої людини, багатогранний характер українця.

Незабаром з'явився романний епос: *«Зброя з нами»* Натана Рибак, *«Україна кличе»* Семена Скляренка, *«Вони не пройшли»*

Юрія Смолича, «Професор Буйко» *Якова Баша*. Великим досягненням української літератури стала трилогія *Олеся Гончара* «Прапороносці» (1946—1948). Роман складається з трьох частин («Альпи», «Голубий Дунай», «Злата Прага»), в яких змальовано три етапи походу Червоної армії в Європі 1945 року. Події подано в хронологічній послідовності, відповідно до просування роти Брянського з полку Самієва. «Прапороносці» — це роман про переможців, якими виступають українці, допомагаючи народам визволитися з-під фашистського ярма. Герої роману зображені найгуманнішими людьми планети, що несуть свободу румунам, угорцям, чехам. Бійці наділяються душевною красою, мужністю і гуманізмом. Естетичну цілісність творить гуманістична тріада: *віра, надія, любов*, які втілюють християнські добродієвості. Брянський, Маковейчик, Хома Хаєцький, Черниш, Ясногорська живуть *вірою* у свою історичну місію. Вони захищають загальнолюдські цінності, усвідомлюють свою причетність і відповідальність за долю світу. Ця *віра* зумовлює їхню оптимістичну концепцію життя.

На перший погляд, у трагічному вирі війни, де смерть чигає на кожного бійця, немає місця *любви* — цьому ніжному почуттю чоловіка й жінки. Проте любов Брянського, Шури Ясногорської та Черниша у творі опоетизовано: вона одухотворена і прекрасна, допомагає за будь-яких скрутних обставин залишатися Людиною, оселяє мрію в душі про щастя і світле майбутнє героїв. *Віра* в перемогу добра над злом, людяного над антилюдяним у світі збагачує духовні виміри героїв, спонукає перебороти усі негаразди. Тому герої Олеся Гончара не нівелюються як особистості, прагнуть вивищитися над обставинами війни. Вони не втрачають гідності, оскільки через шквал куль, кризь кров, вогонь і попіл веде *надія*.

Романіст творив героїчний епос новітнього часу, а тому мотиви, образи перегукуються з українськими думами, «Словом про похід Ігорів», звідки взято епіграфи до кожної частини «Прапороносців», що підкреслює історичність романного мислення автора. Видатний киргизський письменник *Чингіз Айтматов* відзначив: «У «Прапороносцях» Гончар порушив проблеми загальнолюдського характеру. Проблеми життя і смерті, честі та безчестя, любові і вірності були розглянуті через призму важких випробувань особи у жорсткій атмосфері війни. І в цьому була ознака великого епічного гуманістичного таланту».

Не дуже щедрим виявився ужинок українських драматургів воєнного часу. Серед найпомітніших п'єс — «Хрещатий яр» *Любомира Дмитерка*, «Професор Буйко» *Якова Баша*, «Шлях на Україну» *Олександра Левади*, «Мужицький посол» *Леоніда Смілянського*. Це — твори з домінуючою романтичною стильо-

вою течією, помітним поєднанням художнього узагальнення і документальності. У п'єсі *Олександра Корнійчука* «Фронт» (1942) порушено актуальні питання методів ведення війни, значення воєначальника в армії. На часі була поява п'єси *Івана Кочерги* «Ярослав Мудрий» (1944), де змальовано боротьбу князя за єдність Київської Русі, висловлено ідею згуртованості національних сил і створення могутньої централізованої держави.

Одразу після війни розгорнулася кампанія проти українських письменників, спровокована партійними постановами про літературу й мистецтво: «Про журнал «Вітчизну», «Про репертуар драматичних театрів УРСР і заходи щодо його поліпшення» та іншими. Наприклад, у Постанові ЦК КП(б)У від 24 серпня 1946 року «Про перекирчування і помилки у висвітленні історії української літератури в «Нарисі історії української літератури» авторів навчального посібника *Сергія Маслова* і *Євгена Кирилюка* було звинувачено в тому, що вони приглушили тему боротьби між прогресивними і реакційними літературними напрямками, літературний процес розглядали не під кутом зору класової боротьби, а керувалися національною ідеєю, прославляли «буржуазних письменників» початку ХХ століття.

Під час Другої декади української літератури і мистецтва в Москві у червні 1951 року було розкритиковано вірш *Володимира Сосюри* «Любись Україну» як «націоналістичний». Газета «Правда» гостро засудила за «брак показу возз'єднання українського народу з великим російським народом» оперу *Костянтина Данькевича* «Богдан Хмельницький».

Піддано нищівній критиці повісті *Олександра Довженка* «Україна в огні» та *Івана Сенченка* «Його покоління». Розкритиковано роман *Юрія Яновського* «Жива вода», в якому змальовано тяжку повоєнну дійсність України — «неймовірну руйну», а його автора звинувачено у «націоналізмі». *Максима Рильського* було названо «петлюрівцем» за те, що у вірші «Я — син Країни Рад» оспівав Центральну Раду.

Друга хвиля політичної еміграції постає на теренах Західної Німеччини. Письменники об'єдналися під гаслом творення великої української літератури, що гідно репрезентувала б наш народ між вільними народами світу, зокрема *Євген Маланюк*, *Улас Самчук*, *Іван Багряний*, *Юрій Косач*, *Василь Барка*, *Оксана Лятуринська*. Важливою подією в театральному житті зарубіжжя стала діяльність у Нью-Йорку й Торонто театру-студії, яку очолили актори *Йосип Гірняк* і *Олімпія Добровольська*, продовживши славні традиції «Березоля» постановками п'єс *Миколи Куліша*, української та зарубіжної класики.

Чимало художньо вартісних творів з'являється з-під пера митців у діаспорі. Однією з найголовніших стає тема викриття

сталінського режиму. Так, про своє заслання на Далекому Сході розповів *Іван Багряний* у романі «Тигролови». Страшним документом радянської дійсності став і його наступний роман «Сад Гетсиманський». Трагедія українців, зведених у смертельному двобої тоталітарними режимами, — основа повісті Івана Багряного «Огненне коло». Експресіоністична проза представлена романами *Тодося Осмачки* «Старший боярин», «План до двору» і «Ротонда душолюбців». Вражаючим за своїм реалізмом і психологізмом став роман *Володимира Винниченка* «Слово за тобою, Сталіне!». Письменник зумів тонко й правдиво відтворити атмосферу страху, безправ'я, духовної задухи в СРСР. Уже після смерті Сталіна і викриття культу особи настає певна лібералізація духовного життя. На II з'їзді радянських письменників у грудні 1954 року Довженко, Рильський і Малишко виступили з критикою концепції «ідеального героя», теорії «безконфліктності», закликаючи перенести центр ваги на духовний світ героя, людські переживання, радості й страждання, активніше звертатись до національних традицій, які є цілющими джерелами мистецтва слова.

Хоч письменники і залишалися заручниками системи і змушені були її прославляти, все ж на цій хвилі загального піднесення з'являлись твори з філософсько-аналітичним осмисленням явищ, із сміливим нуртуванням нових ідей. Наприклад, у вірші «Коли помер кривавий Торквемада» *Дмитро Павличко* викрив антигуманний тоталітарний режим. Суголосно часові була сатирична комедія *Василя Минка* «Не називаючи прізвищ», де змальовано бюрократизм, міщанство, духовну убогість чиновництва. Глибокопсихологічна драма *Юрія Яновського* «Дочка прокурора» порушувала тему виховання дітей, відповідальності батьків за їхні вчинки і долю.

Отже, вже вкотре опинившись на перехресті історії, українська література зазнала тяжких втрат. На початку і в період Великої Вітчизняної війни була помітна деяка лібералізація сталінського режиму, слово митців набирало художньої виразності й ідейної сили. Однак після війни і аж до початку 50-х років історія повторилася знову: піднялася нова хвиля вульгарно-соціологічної критики, репресій проти українських письменників. Щоправда, в цей час набуває сплеску творчість письменників з діаспори — *Юрія Клена*, *Євгена Маланюка*, *Володимира Винниченка*, *Уласа Самчука*, *Івана Багряного* та інших, які правдиво змальовували життя, порушували важливі для розвитку української нації проблеми.

Словникова робота. 1. Запам'ятайте термін.

Нарис — жанр художньої прози, що належить до епічної розповідної літератури і є центральним у публіцистиці. Його

характерні ознаки: оперативний відгук на суспільно важливу подію, документальна основа зображення особи, створення портрета колективу, порушення актуальних моральних, загальнолюдських проблем часу. У нарисах використовуються портрети героїв, розгорнуті мовні характеристики, домисел і документальність.

2. Хто з українських письменників звертався до жанру нарису в роки війни? З якими нарисами українських митців ви ознайомлені? Складіть подорожній нарис, застосувавши такі тропи: *епітети, портрет, опис, діалог*. Доберіть синоніми до слів *дорога, подорож*.

Підсумуйте прочитане. 1. Якою була доля українських письменників у роки Великої Вітчизняної війни? Хто з українських поетів прочитав свої патріотичні вірші по радіо на початку війни? У чому полягає своєрідність розвитку громадянської лірики часів війни? До яких жанрових різновидів вдавалися тогочасні поети? 2. Схарактеризуйте лірико-романтичну стильову течію в українській поезії 40—50-х років ХХ століття. Як розвивався жанр поеми? 3. Якими фарбами змальовано війну в оповіданнях письменників? Які проблеми порушив Олександр Довженко у кіноповістях «Україна в огні», «Повість полум'яних літ»? Розкажіть про причини засудження і заборони друкувати в 50-і роки поезії «Любіть Україну» Володимира Сосюри, роману «Жива вода» Юрія Яновського. 4. Що ви дізналися про втрати і здобутки української літератури в роки війни?

Поміркуйте. 1. Яким пафосом пройнято поезії «Я утверждаюсь!» Павла Тичини, «Слово про рідну матір» Максима Рильського? Що зумовило велику популярність вірша «Любіть Україну» Володимира Сосюри? 2. Чому в роки війни переважала громадянська лірика? Назвіть приклади. 3. Яке місце відведено вірі, надії, любові в романі «Прапроносці» Олеся Гончара? Як ви розумієте красу вірності героїв твору? Якими ідеями цей твір співзвучний нашому часові? 4. Який внесок письменників діаспори у справу викриття сталінізму?

Аналізуємо твір. 1. Що схвилювало вас у циклі «Україно моя» Андрія Малишка в контексті творів інших поетів періоду війни? Яка тема та ідея твору? До якого жанрового різновиду лірики віднесете твір «Україно моя»? 2. Як розвивається ліричний сюжет? З якою метою автор звертається до *Дніпра-Славутича, журавлиних ключів, Шевченкової кручі, карпатських долин*? Що символізують образи *тополі, палаючої хати, кінських копит, повсисто нагайки*? 3. У чому виявляється автобіографізм твору? Яку роль відіграють народнопоетичні тропи у циклі? Відповідаючи, використовуйте картину *Сергія Григор'єва* «Рідна мати» (с. 204).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Ковалів Ю. Художня хроніка великої трагедії: Українська література періоду Другої світової війни. — К., 2004.

Мироненко К. Місія. Проблеми національної ідентичності в українській прозі 40—50-х років ХХ століття. — Кіровоград, 2004.

Цалик С., Селігей П. Таємниці письменницьких шухляд. — К., 2010.

Олександр Довженко

(1894—1956)

Довженко належить до обраних, життя яких у творчості триває й посмертно.

Іван Кошелівець

Великий письменник, кінорежисер, засновник поетичного кіно, творець жанру кіноповісті, Олександр Довженко органічно поєднав у своїй творчості кращі надбання світової і національної культури. Найвищими художніми критеріями митець вважав красу і *«чисте золото правди»*. Тоталітарна влада намагалася зламати художника, деформувати його талант, проте він зумів реалізувати себе

значно потужніше, ніж сучасники. Оцінюючи його творчу спадщину, *Андрій Малишко* назвав Довженка великим мислителем, котрий у світовій культурі може стояти поряд із Сократом і Гомером. Довженко належав до лірико-романтичної стильової течії в українській прозі ХХ століття.

«Я був задуманий на більше» (Олександр Довженко)

Олександр Петрович Довженко народився 10 вересня 1894 року в селі Сосниця на Чернігівщині. Батьки письменника були заможними селянами: мали пару коней, сільськогосподарський реманент, наділ землі й човен, адже поруч протікала Десна. Довженки вели свій родовід від козака Карпа з Полтавщини, що оселився на Чернігівщині у XVIII столітті й доводився майбутньому письменникові прапрапрадідом. Завдяки прадіду Тарасові, в якого було багато синів, рід Довженків так розрісся, що навіть вулицю, на якій жили батьки Олександра Петровича, називали Довженковою. Петро Семенович Довженко, батько письменника, був і хліборобом, і рибалкою, і смолярем, і перевізником на Десні, мав золоті руки, романтичну душу, та не мав щастя. *«Дід був письменний, і йому батько не міг простити своєї темноти»*, — пояснював Олександр Довженко причину батькової нещастя в *«Автобіографії»*. Тож Петро Семенович намагався хоч Сашкові дати добру освіту, щоб відкрити дорогу в широкий світ.

Дуже любив майбутній кінорежисер слухати материні пісні. *«Народжена для пісень»*, Одарка Єрмолаївна Цигипа *«проплакала все життя»*: з її чотирнадцяти дітей вижило лише двоє — Сашко і його сестра Поліна. Коли Сашкові не було ще

й року, пошесть забрала відразу чотирьох його братів. Мати виблагала у Бога життя найменшому й не переставала молитися все життя: *«Залиш мені, Господи, Сашка, оберігай його від поганих людей. Дай йому силу. Пошли йому щастя, щоб його люди любили, як я люблю»*. Делікатна в поводженні, тонка цінителька й шанувальниця краси, невсипуща робітниця коло землі, Сашкова нянька була гідною парою вродливому Петрові Довженку, про якого в *«Зачарованій Десні»* син писав з трепетним благоговінням: *«З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіятелів»*.

1903 року батько віддав Сашка до Сосницької парафіяльної школи. Скоро Олександр став першим учнем, а коли закінчив школу, продовжив навчання в Сосницькому училищі й вирішив вступати до Глухівського педагогічного інституту. Це був єдиний у південно-східній Україні вищий навчальний заклад, куди приймали дітей хліборобів, тож конкурс виявився неймовірно високим: на 30 місць було подано 300 заяв. Довженко витримав вступні випробування, але в стипендії йому відмовили. Батькові довелося піти на велику втрату для всієї сім'ї: продати десятину землі, щоб Сашко не втратив свого шансу здобути вищу освіту.

Після закінчення інституту Олександр Петрович учителював у Житомирі, викладав фізику, природознавство, географію, історію, гімнастику. Проте вчительська праця не вичерпувала творчих можливостей молодого педагога: *«Мої мрії... літали десь у сфері архітектури, живопису, мореплавства...»*. Під час підготовки до вечора, присвяченого Тарасові Шевченку, Олександр Довженко познайомився з вродливою вчителькою Варварою Семенівною Криловою, яка мала чудовий голос. Вона зачарувала своїм співом душу Довженка, і незабаром молодята побралися. Юнак не полишав надії здобути ще один фах у столичному закладі. З 1917 року Довженко навчався на економічному факультеті Київського комерційного інституту і як вільний слухач відвідував лекції в Академії мистецтв, вчителював у київському училищі. У роки громадянської війни денікінці закрили всі навчальні заклади Києва. Почалися погроми.

1918 року Олександр Петрович повернувся до Житомира і викладав історію України й естетику у школі старшин при штабі 44-ї Української стрілецької дивізії, сповідував ідею незалежної України, за що більшовиками був засуджений до страти. Та Довженка порятували «боротьбисти», серед яких був палкий ініціатор українізації *Олександр Шумський*. 1919 року Довженка знову заарештували і як ворога більшовицької влади запроторили за ґрати. І знову «боротьбистам» за активної участі *Василя Еллана-Блакитного* вдалося визволити Довженка. У 1921—1923 роках він перебував на дипломатичній роботі у Польщі, Франції,

Німеччині. Проживаючи за кордоном, Довженко відвідував мистецькі виставки, вступив до школи німецького художника-експресіоніста *Е. Геккеля*, де опановував композицію, живопис, графіку, ілюстрацію. Залишитися за кордоном він мав змогу, але навіть не припускав такої думки, бо не міг жити без України. На запитання *Олеся Гончара* про партійну належність Олександр Петрович відверто відповів: *«Ми з вами, Олесю, належимо до однієї, найвищої партії — Партії Художників»*.

У Харкові Довженко познайомився з *Остапом Вишнею*, *Юрієм Яновським*, *Майком Йогансенем*, відвідував засідання студії «Гарт», став одним із засновників ВАПЛІТЕ. У 1923—1926 роках він працював у газеті «Вісті ВУЦВК», де подавав свої дотепні карикатури на теми міжнародного й внутрішнього життя, дружні шаржі, портрети, ілюстрації до книг за підписом «Сашко».

У Харкові майбутній митець тісно співпрацював з кіноорганізацією ВУФКУ. Надіславши сценарій фільму для дітей «Вася-реформатор» на адресу Одеської кіностудії й отримавши схвальний відгук і пропозицію працювати режисером, Довженко в 1926 році покинув Харків. Після переїзду до Одеси почався найяскравіший період творчості митця. Комедійні Довженкові фільми «Ягідка кохання» та «Сумка дипкур'ера» стали подіями тогочасного кіно. Наприкінці 20-х років Олександр Петрович запропонував публіці кінокартини «Звенигора», «Земля». Ці фільми заявили про автора як винятково талановитого кінорежисера, засновника поетичного кіно, а невдовзі принесли й світову славу.

Унікальним фільмом досі вважається «Земля». Головну жіночу роль Наталки віртуозно зіграла *Юлія Солнцева*. Взаємне кохання між актрисою і режисером спалахнуло з такою силою, що Олександр Петрович не зумів приховати свої почуття від дружини. Вона зрозуміла його і залишила коханому прощальну записку: *«Дорогий, рідний, коханий мій! Я їду назавжди... Вірю і знаю, що ти створиш багато прекрасного, доброго і вічного... Од щирого, хоч і зболеного серця, відкидаю в ім'я тебе ревності й біль, хочу, щоб вона стала істинним твоїм другом, твоїм натхненням... Твоя навіки — Варвара Довженко»*. Високопоетичне Довженкове кіно захоплено сприйняла Європа. У Брюсселі фільм «Земля» було визнано найкращою у світі кінокартиною. Великий актор *Чарлі Чаплін* надіслав Довженкові вітальну телеграму. Однак московські кінокритики оголосили фільм націоналістичним, ворожим радянському ладові.

1930 року Олександр Петрович разом із дружиною Юлією Іполітівною побував у Берліні, Празі, Парижі, Лондоні, де вивчав техніку не відомого досі в СРСР звукового кіно. Повернувшись в Україну, Довженко зняв перший звуковий фільм «Іван», який спровокував хвилю нових звинувачень автора в націоналізмі.

Наприкінці 1932 року Довженко переїхав до Москви, оскільки далі залишатися в Україні стало небезпечно. Працював режисером на кіностудії «Мосфільм». Наступного року разом з Юлією Солнцевою і російським письменником *Олександром Фадєєвим* поїхав на Далекий Схід збирати матеріал до майбутнього фільму. В 1935 році він зняв кінокартину «Аероград».

Наприкінці 30-х років митець розпочав роботу над кіносценарієм за повістю *Миколи Гоголя* «Тарас Бульба». До безсмертного тексту Олександр Петрович підійшов творчо, у свій кіносценарій додав окремі епізоди, які суттєво увиразнили патріотичну лінію твору. Проте Довженка змусили перервати роботу над «Тарасом Бульбою», щоб за наказом Сталіна терміново розпочати зйомки фільму «Щорс». 1939 року фільм про «українського Чапаєва» вийшов на екрани. Щоб збагнути життєву драму геніального кіномитця, якому за кожен унікальний сценарій доводилося платити фільмом на замовлення, доречно згадати слова *Олеся Гончара*: *«Все життя він змушений був відкуповуватись від режиму. За геніальну «Звенигору» мав платити антиукраїнським «Арсеналом», за мудру «Землю» — силуваним «Щорсом», за бунт «України в огні» — казенним «Мічурінім»*. Проте всім фільмам Довженка були притаманні тонкий ліризм, глибокий драматизм і український національний колорит. Започатковане ним поетичне кіно у 60-і роки набрало розвитку завдяки фільмам *Сергія Параджанова* та *Юрія Іллєнка*, котрі стали проривом в українському кіномистецтві.

Перед війною Довженка прийняли до Спілки письменників СРСР, призначили художнім керівником Київської кіностудії. Тут він, як раніше біля Одеської кіностудії, посадив яблуневий сад, адже вважав, що краса навколо одухотворюватиме колектив, спонукатиме до зйомок гарних фільмів. У 1940 році Довженко зняв хронікально-документальний фільм «Визволення українських і білоруських земель від гніту польських панів» — про воз'єднання Східної і Західної України 1939 року, продовжував роботу над сценарієм «Тараса Бульби». Зняти фільм митцеві перешкодила війна. Олександрові Петровичу доручили евакуацію Київської кіностудії в Ашхабад. Митець рвався на війну і з лютого 1942 року вже був військовим кореспондентом на передовій. Довженко зняв повнометражний документальний фільм «Битва за нашу Радянську Україну», який продублювали двадцятьма шістьма мовами світу. Водночас митець систематично вів записи, які й сьогодні читаються з величезним інтересом. *Євген Свєрстюк* зауважує: *«В перших щоденникових записах Довженко тверезо дивиться на все навколо як вільна людина, часом іронічно і саркастично, ніби збоку і зверху»*. У «Щоденнику» є недатовані й датовані записи, уривки майбутніх кіноповістей,

прекрасні словесні портрети персонажів, окремі замальовки, творчі плани на майбутнє. У «Щоденнику» розкрито особисту життєву і творчу драму митця, особливо після заборони «України в огні». Відтворено болісні переживання, роздуми, спостереження письменника, незрадливу любов до України. Зойком страшного болю звучать Довженкові уривки із «Щоденника»: «5/XI 1945. Я вмру в Москві, так і не побачивши України. Перед смертю я попрошу Сталіна, аби перед тим, як спалити мене в крематорії, з грудей моїх вийняли серце і закопали його в рідну землю у Києві десь над Дніпром на горі».

У 1962 році з'явилися перші публікації уривків із «Щоденника». Більш-менш повно це видання було здійснено аж у 1990 році. Раніше твір друкувався з величезними купюрами. Повний доступ до архіву Довженка, отже, й до всіх записних книжок, з яких складається «Щоденник», за заповітом Юлії Солнцевої, буде дозволено у 2013 році.

«Щоденник» засвідчує, що навіть до імен своїх персонажів Олександр Петрович ставився дуже вимогливо. Наприклад, героїня кіноповісті «Україна в огні» Олеся Запорожець, як свідчать записи, спочатку мала ім'я Санька. Проте в остаточному варіанті твору дівчина здобула ім'я, котре їй найбільше личило, оскільки було типово українським, рідним, своєю милозвучністю підкреслювало риси її характеру.

У фронтових умовах восени 1943 року митець завершив кіноповість «Україна в огні», в якій змалював трагічну долю України, покинутої на поталу ворогові. Твір не сподобався Сталіну, бо славив не «вождя всіх народів», а українців за силу духу, мужність, героїзм у нерівній боротьбі з фашистами. Цензура розцінила цей твір як ворожий, крамольний, небезпечний не тільки для екранізації, а й для друку. Після «кремлівського розп'яття» над автором «України в огні» 31 січня 1944 року нависла реальна загроза фізичного знищення. У «Щоденнику» з'являються страшні нотатки: «20/II 1944. Мені здається, я загину в цьому році», «21/II 1944. Сьогодні мене виключили із Всеслов'янського Комітету. Завтра, очевидно, знімуть з художнього керівника... Оргвисновки починають діяти, зашморг навколо шиї затягується».

Подібні випробування довелося митцеві пережити й після появи «Повісті полум'яних літ» у вересні 1945 року. Проте йому не судилося зняти цей фільм, адже правда про окуповану фашистами Україну, від якої здригалися серця читачів кіноповісті, можновладцям була не потрібна. «Повість полум'яних літ» екранізувала *Юлія Солнцева* лише у 1961 році, після смерті Олександра Петровича. Головну роль Івана Орлюка в цій кінокартині геніально зіграв *Микола Вінграновський*, улюблений студент Довженка.

Митцеві заборонили працювати на Київській кіностудії. Щоб остаточно унеможливити повернення Довженка в Україну, влада відібрала у нього 1946 року київську квартиру. З туги за рідним краєм народився шедевр автобіографічної прози «Зачарована Десна» (1956). Перу зрілого Довженка належить кіноповість «Поема про море», в якій митець показав не лише велич будови Каховського водосховища, а й трагедію людей, чий села, цвинтарі, церкви, луки й найсокровенніші куточки малої батьківщини пішли під воду. Довженко спробував себе і як драматург, написавши п'єси «Життя в цвіту», «Потомки запорожців».

До останніх днів Олександр Петрович жив творчо, повноцінно. Незважаючи на хворе серце, він відмовлявся лягати в лікарню, власноручно робив ескізи для «Поєми про море». Напередодні смерті радісно сповістив друзям, що наступного дня виїжджає на зйомки, а це означає — в Україну, додому! Та 25 листопада 1956 року митця не стало. Поховали Олександра Довженка на Новодівичому кладовищі в Москві. З 90-х років представники України неодноразово порушували питання про перепоховання праху геніального режисера і письменника на Батьківщині, згідно з його заповітом. На жаль, справа досі не зрушила з місця.

Підсумуйте прочитане. 1. Що нового про родовід Олександра Довженка ви дізналися? Якими своїх батьків змалював письменник у спогадах? 2. Яку освіту здобув Довженко? Де він навчався живопису? 3. Чому в молодості митця неодноразово заарештовували? 4. Під чий впливом формувався світогляд Довженка? До якого літературного угруповання він належав? 5. Який перший сценарій написав Олександр Петрович? Коли він захопився кінематографом? 6. Що ви можете сказати про становлення таланту Довженка-кінорежисера? Який звуковий фільм він зняв? 7. Який літературний жанр започаткував Довженко? 8. Що ви довідалися про участь Довженка в Другій світовій війні та його творчість цього періоду? Як ви розумієте зміст висловлення Довженка про «Партію Художників»? 9. Яка тема фільму Довженка «Земля»? Як цю кінокартину сприйняв світ? Як її оцінили московські критики? 10. Що ви можете сказати про значення «Щоденника» Довженка для наших сучасників?

Поміркуйте. 1. Прочитайте епіграф до статті й належно його прокоментуйте. 2. З якої причини батько в долі Олександра Довженка відіграв вирішальну роль? 3. Як вплинули на естетичні смаки Олександра Петровича зустрічі з європейськими митцями, навчання у майстерні німецького художника? 4. Прокоментуйте прощальну записку Варвари Семенівни, адресовану своєму чоловікові. Що вас найбільше вразило у ній? Чи правильно, на вашу думку, вчинила жінка? Яку роль Варвара Крилова та Юлія Солнцева відіграли у долі й реалізації таланту Довженка? 5. Що спонукало Довженка до написання кіноповістей «Україна в огні» та «Повість полум'яних літ»? З якої причини влада розцінювала ці високопатріотичні твори як ворожі? Прокоментуйте відповідну цитату Олеса Гончара щодо вимушеної роботи Довженка над певними фільмами. 6. Чому жоден радянський письменник не був вільний від нагляду цензури і вказівок партії?

Творчі завдання. 1. Підготуйте реферат «Довженків «Щоденник» — гнівний осуд війни й слово на захист українського народу», використавши текст твору, історичні джерела про людські втрати України в роки війни, відомості з пошукової програми «Вікіпедія» про Каховське море і площу затоплених українських чорноземів, а також про стан цього водосховища сьогодні. Підведіть підсумки. Ознайомте з вашою роботою однокласників. 2. Прочитайте спогад Миколи **Вінграновського** «Рік із Довженком» (Вінграновський М. Твори: У 3 т. — Тернопіль, 2004. — Т. 3) і висловіть свої враження про цей твір у класі.

«Україна в огні»

Історія написання. Кіноповість «Україна в огні» Довженко писав у екстремальних фронтових умовах під враженням від страшних руйнувань і мільйонних жертв. Написанню кіноповісті передували публіцистичний нарис «Україна у вогні» та оповідання «Незабутнє», «На колючому дроті», «Перемога». Довженко, як ніхто інший, сміливо й реалістично передавав гіркоту поразок і відступу та нечуваний героїзм українського народу в боротьбі з фашизмом, розвінчував сталінську концепцію класової боротьби, критикував методи псевдоінтернаціонального виховання нашої молоді, показав страшні наслідки незнання рідної історії й відсутність національної гідності. Це становить головну тему кіноповісті. Ідея твору, за словами самого автора, — незламність сили і непохитність духу нашого народу, здатність до визвольної боротьби і впевненість у перемозі над ворогом.

Кіноповість «Україна в огні», що отримала від однойменного нарису в спадок і назву, і головних героїв — Лавріна Запорозжця й Василя Кравчину, Довженко писав на хвилі найвищого піднесення. У прифронтовій смузі в селі Померки він читав свій твір членові Військової Ради, генерал-лейтенантові **Микиті Хрущову**, радів, що кіноповість надзвичайно подобається цій впливовій особі. Якби ж митець міг передбачити, як кардинально зміняться думки Хрущова про його твір, коли «Україна в огні» викличе гнів Сталіна!

У серпні 1943 року в селі Малі Проходи Липецького району на Харківщині група інтелігенції, яку М. Хрущов запросив виступити перед бійцями, довідалася від Довженка, що він написав правдивий твір про війну, проте рукопис зник. Незабаром кіноповість в оригіналі й у перекладі російською мовою лягла на стіл Берії, який з особистими коментарями передав твір Сталіну. 31 січня 1944 року вождь «усіх часів і народів» скликав засідання Політбюро Комітету ВКП(б) й виголосив доповідь «Про антиленінські помилки й перекошення в кіноповісті О. Довженка «Україна в огні». Дісталось Олександрові Петровичу й за любов до України, й за націоналістичне спрямування твору, й за нехтування ідеями інтернаціоналізму. Доповідач

перекручував факти, зокрема, звинувачуючи автора, що в кіноповісті воювати «у нас не вийшло». Але ж у Довженка йшлося про 1941 рік, а Сталін вів мову про 1944! Проте полемізувати з вождем, звісно, ніхто не міг. Українського кіномитця звільнили з роботи й зарахували у так званий резерв, що означало повне усунення від роботи в кінематографі.

Усе ж Сталін усвідомлював високий мистецький рівень розгромленої ним кіноповісті й рівень таланту Довженка. Можливо, розраховуючи, що стане головним героєм геніального Довженкового твору, а отже, ввійде у вічність, Сталін так і не дав вказівки заарештувати й розстріляти митця. Можливо й інше: кіноповість настільки вразила вождя, що він по-іншому оцінив трагічні втрати українського народу під час війни, адже у «Щоденнику» Довженка знаходимо таке припущення: «Україна в огні» прочитана, і буде на Україні через оце недозагублено не одну сотню людей. Я вірю в це, і ніщо не зіб'є мене з цієї віри».

Сюжет, композиція. Ведучи мову про специфіку сюжету й композиції «України в огні», митець наголошував, що в його творі видно «слід битви сценариста з письменником». Довженко-письменник прагнув висловитись повніше й яскравіше, що обумовило введення в кіноповість вставних оповідань, епізодів, спогадів, аналітичних роздумів і ліричних відступів. При цьому життєві колізії дійових осіб твору, як це властиво для кіносценаріїв, нерідко змінювалися з калейдоскопічною швидкістю. Багатопроблемність твору визначила його структуру (кіноповість складається з п'ятдесяти окремих епізодів-картин), а наявність кількох сюжетних ліній, які нерідко обриваються після одного-двох епізодів (наприклад, лінії Мотрі Левчихи, Лиманчука, Сіроштана, Демида Бесараба, Григорія Заброди), тільки увиразнює основну сюжетну лінію роду Запорозжців, яка є стрижнем усього твору. Є в кіноповісті також другорядні

Тетяна Яблонська. Ворог наближається. 1946

сюжетні лінії — лірична лінія Олесі та Василя; Христі Хутірної; Ернста й Людвіга Краузів.

Епічна стихія кіноповісті вдало доповнюється елементами драми (діалогами), народною піснею та позасюжетними компонентами: портретами, пейзажами, батальними картинами, авторськими коментарями й ліричними відступами. Гострі діалоги надають епізодам напруженості, сприяють глибшому розкриттю ідеї твору. Характерне обрамлення твору: повість починається заспівом, що свідчить про налаштованість автора на народнопоетичну стихію. Яскраві епітети, порівняння, метафори допомагають читачам краще відчутти високу поетичність твору і його героїв. За художнім розмахом «Україну в огні» можна віднести до жанру народно-героїчної епопеї.

Система персонажів. Довженко представив читачеві українську родину зі славним козацьким прізвиськом Запорожець, що символізує у кіноповісті всіх сучасних Довженкові українців, чий предки були козаками, січовиками, споконвічними захисниками своєї землі від численних поневолювачів. Саме батько багатодітної сім'ї Запорожців — Лаврін — намагається з'ясувати причини великої трагедії свого народу: тримаючи в руках портрет Сталіна, гнівно дорікає вождю за відступ, окупацію німцями України. Він розмірковує: «Що буде з народом нашим? Виживе він чи загине, що й сліду не стане?» Його монолог цікавий тим, що, окрім тривоги за долю нації, висловлено гіркий сумнів у правильності сталінських рішень, непогрішимості самого вождя. У тяжкі воєнні моменти старий Запорожець починає усвідомлювати, що в часи колективізації й сам був заручником сталінської системи. Він здогадується: радянська влада його не пощадить за те, що доведеться стати німецьким старостою, проте, рятуючи село від загибелі, жертвовно робить цей крок. Лаврін стає символом народної мудрості й моралі, уособленням сміливості, чесності, кмітливості. Йому вдається налагодити зв'язки з партизанами і зірвати не одну каральну операцію фашистів.

Яскравий романтик, автор кіноповісті близький стилем до *Миколи Гоголя*: користується романтичною гіперболою, казковими метафорами, народнопісними епітетами. Наприклад, Лавріна Запорожця зображено людиною виняткової сили й мужності: вирываючись на волю з-за колючого дроту, він одним ударом кулака вбиває німецького лейтенанта Людвіга. «Такого ще не бачив ні український місяць, ані зорі. Запорожець один знищить половину ворожих автоматників», — вдається до гіперболізації вчинків героя автор. Героїчними вчинками і хоробрістю прославилися і сини Лавріна Запорожця — Роман та Іван. Перший командує партизанським загonom, наганяючи страх на фашистів. «Це був безстрашний месник, подібний до прадідів своїх, ім'я

яких він носив», — захоплено пише про Романа Довженко. Другий брат воює пліч-о-пліч з Василем Кравчиною, не відаючи, що його командир — наречений сестри Олесі. Іван мужньо відбиває атаки ворожих танків, виявляє силу духу й рішучість в обороні рідного краю.

Один із головних героїв повісті — Василь Кравчина. Вперше ми бачимо цього танкіста очима Олесі. Автор майстерно передає захоплення дівчини фізичною вродою кремезного юнака, проте вже на наступних сторінках Василь розкривається ще й духовно прекрасним. Воїн-патріот, Кравчина боляче переживав гіркоту відступу: «тяжкий сором і гнів розпинали його душу». Він почувався винним перед Олесею і людьми, яких залишив на поталу ворогам. Василь шукав причини поразок, ненавидів бюрократів, чий «душі були малесенькі, кишенькові, портативні, зовсім не пристосовані до великого горя». Кравчина переконаний, що кожен борець мусить одержати дві перемоги: спільну всенародну перемогу над загарбниками й перемогу особисту — над безліччю власних недоліків, «над грубістю, дурістю, над злом, поганим ставленням до жінки». Василь — хоробрий командир, що вміло керує діями своїх товаришів під час бою. Кілька разів юнака було поранено. І щоразу під скальпелем хірурга він мав про кохану, шлях до якої відкривала перемога над фашистами, тож Василь героїчними вчинками намагався прискорити кінець війни. Кравчина — гідна пара Олесі, з ним вона обов'язково стане щасливою після війни, адже юнак не огрубів на пожарищах війни, не розгубив душевної теплоти, ніжності, моральної чистоти, глибокої любові.

Досить колоритна у кіноповісті й постать Мيني Товченика, наділеного рисами невловимого козака-характерника. Він ненавидить окупантів, незважаючи на похилі літа, стає зв'язковим партизанського загону. Товченик має природне почуття гумору, йому властиві розсудливість, схильність до філософії. У найскладніших ситуаціях Мина тримається статечно й розважливо, вміє критично оцінити ситуацію: «Не буде вже мабуть, ні вчителів, ні техніків, ні агрономів. Витовче війна. Одні тільки слідувателі та судді остануться. Та здорові, як ведмеді, та напрахтіковані повернуться! Та ще допитуватимуться, що робив, як німцям служив. Ну? А ти думає? Та за шию». У роздумах Мيني Товченкика відтворено гіркі реалії довоєнного життя і передбачено гірку долю нашого народу після війни.

«Велика і надзвичайна тема — українська жінка і війна. Хто виніс і винесе на своїх плечах найбільше лиха, жорстокості, ганьби, насильства? Українська мати, сестра, жінка, улюблена», — писав Олександр Петрович. Жіночі образи кіноповісті надзвичайно вдалі. Митець добирає світлі фарби, яскраві епітети й порівняння, щоб змалювати колоритні постаті українських

дівчат, молодниць і літніх жінок. Тетяна Запорожчиха уособлює типовий національний характер. Вона — вірна дружина, добра ненька, берегиня роду. Під час гостювання найближчої рідні у неї на ювілей Запорожчиха бере слово й щиро дякує присутнім, що пошанували її. Коли настає час прощання з п'ятьма синами, яких батько везе на війну, материна пісня з величальною переходить у плач-голосіння за синами. Всенародне горе не призводить жінку до апатії, байдужості до всього на світі. Робота на землі не може чекати навіть у страшний воєнний час. Разом із сусідкою Тетяна сапає картоплю, поки німці з літака розправляються з мирною жінкою кулеметною чергою.

Глибоко трагічно склалася доля і Мотрі Левчихи, котра приносить Лаврінові вузлик із хлібом до концтабору, добре усвідомлюючи, що за такий вчинок може поплатитися життям. Недаремно Мотря готується до найгіршого і вбирається в одяг, який берегла у скрині на смерть. Загибель Левчихи не менш героїчна, ніж солдатів, що ними командує Василь Кравчина у бою. Мотря гине від кулі запроданця, до кінця сповідуючи милосердя, доброту. Ось чому Лаврінові Запорожцю хочеться поцілувати хліб, який принесла йому Левчиха.

Христя Хуторна й Олеся Запорожець — вродливі українські дівчата, яким довелося випити чашу болю і страждань. «Горе закохалося в нашу жінку», — з болем зауважував митець, маючи на увазі насамперед таких юних красунь. Уже з першої зустрічі з Христею ми відчуваємо, як жорстоко травмується дівоче серце передчасною смертю батька. Хуторна щиросердно сповідує ідею справедливості й чесності, тому з таким болем говорить подрузі: «Чому я в тім списку? Га? — Христя дивилась на Олеся з неприхованою ненавистю... — Чому тебе нема?» Дівчина переконана, що чоловічий світ зобов'язаний захищати жінку, а не покидати її на глум ворогам. Полонені ровесники-солдати не викликають у неї співчуття, а тільки розпач і зневагу за порушення ними споконвічних національних обов'язків: «Чому вони не вмерли в боях, щоб я плакала й молилася на них?» Водночас Хуторна — продукт радянського виховання. Вона готова вбити ненароджену дитину, якщо завагітніє від гвалтівника-німця, адже не вміє і не хоче нікому нічого прощати. Але час розставляє все на свої місця: Хуторній теж доводиться почуватися зрадницею, коли вона свою подругу Олеся покидає біля річки на наругу німцям-переслідувачам. Вимушено, щоб знову не потрапити до Німеччини, Хуторна приймає рішення вийти заміж за італійського капітана Пальму і прилюдно отримує ляпас від німкені за те, що посягнула на представника вищої раси. Згодом за свій вчинок вона постає ще й перед партизанським судом. Переживши чимало подій, Христя прозріває. Найкраще розкривається її образ у діалозі з

прокурором партизанського загону Лиманчуком: не він стає суддею вчинків жертви війни, а вона гнівно звинувачує його як представника влади у своїх нещастях. На жаль, Хуторна до кінця не здатна збагнути високу жіночу місію. Фізичні й моральні страждання перетворюють її на амазонку, готову безпощадно вбивати. Проте відомо, що в державі, де жінка бере в руки зброю, далеко не все гаразд. Христя не має перспективи на майбутнє. Найкращий для неї вихід — героїчно загинути, бо після війни її життя обтяжуватимуть муки сумління, й зарадити цьому ніхто не зможе.

Найповніше в кіноповісті виписано образ Олесі Запорожець. Автор налаштовує й читачів, і глядачів на лірично-поетичне сприйняття характеру героїні, невід'ємними складовими якого є природна врода, чудовий голос, тонке відчуття краси й уміння її творити, зумисно гіперболізоване митцем: «Вишивки Олесі висіли на стінах під склом в європейських музеях». Письменник виносить на суд читача дещо нетрадиційний у художній літературі і, здавалося б, гідний осуду вчинок своєї героїні: щоб її дівоча чистота і цнота не були понівечені ворогом, який ось-ось захопить село, Олеся віддається одному з бійців — Василеві Кравчині. У ліричному відступі автор стверджує, що до незвичайного рішення дівчину підштовхнули «глибина інстинкту роду, підсвідома мудрість, що з'являються на допомогу людині в грізні часи». Сцену зустрічі Олесі з Василем опетизовано, адже тієї ночі народилося високе і світле почуття. Хоч у Василя й Олесі не було ні весілля, ні шлюбу, ритуал вмивання, перевдягання в чистий одяг, спільна вечеря, застилання Олесею шлюбного ложа підкреслюють звичаєву законність їхніх подружніх стосунків.

Разом із Христею Олесею-полонянку везуть до Німеччини, однак вона вірить у торжество добра і перемоги, не осуджує військових за відступ, а співчуває полоненим солдатам. Незважаючи на тяжкі обставини, Олеся вірить у торжество життя, у перемогу добра над злом. У хвилини смертельної небезпеки дівчина виявляє твердість духу і рішучість, зважується на ризиковану втечу з невільницького ешелону, а згодом — і з дому Краузів від розлучених німкень, котрі, довідавшись про смерть Людвіга, готові розтерзати дівчину, яка раптом стала для них символом нескореної України. Щоправда, Олеся не войовнича, навпаки, спокійна, врівноважена. Вона відверто каже подрузі, що не хоче помсти, адже жінки — берегині свого народу, тож жіноче діло — не забирати життя, а дарувати, «дитей родити, щоб не перевівсь народ». Олеся довго поневірялась у чужих краях. Усе ж любов до України, до свого роду, до Василя множила її сили, не давала загинути. «Сила, що несла її на схід, на Вкраїну, була надзвичайна. Її несла мудра, невмируща

воля до життя роду, оте велике й найглибше, що складає в народі його вічність». Олесь берегла своє кохання до Василя — чисте, вірне і трагічне, обпалене порохом, вибухами бомб і снарядів, — щоб знову зустрітися з коханим у визволеному селі.

Олександр Довженко через образи членів сім'ї Еріха фон Крауза показав німців не тільки окупантами, творцями крематоріїв, бездумними виконавцями волі фюрера, а й нацією-жертвою, котра масово винищувала представників багатьох народів, а серед них і власний народ філософів і музикантів.

Майстерність Довженка полягала у дивовижному вмінні однією-двома репліками зосередити увагу на долі цілого народу. Закономірно, митець не міг оминати факти злочинної поведінки представників влади. Найбільш одіозним образом у творі є комуніст Лиманчук, якого недаремно названо «незгораємим шкафом». Для цього бюрократа нібито секретні папери, які він терміново нищить, набагато важливіші за життя вчительок-комсомолок, котрі прийшли до Лиманчука, щоб довідатися, чи буде здано місто фашистам. У часи відступу Лиманчук думає лише про власну шкуру, та опинившись у вигідному становищі прокурора партизанського загону, готовий розстрілювати ні в чому не винних людей. Не мають жалю до радянських полонених і воєнторгівці, бо рятують власні життя. Вже на початку твору є натяк на те, що після війни буде немало звинувачень, ув'язнень і розправ.

Після заборони повісті Довженко занотував у «Щоденнику»: *«Я знаю: мене обвинувачуватимуть в націоналізмі, в християнстві і всепрощенстві, будуть судити за нехтування класової боротьби і ревізію виховання молоді... Але не це лежить в основі твору, не в цьому річ... Погано здали ми Гітлерові Україну і звільняємо її людей погано... Всі давно вже забули, що ми винуваті перед звільненими, а ми вважаємо уже їх другорядними, винуватими перед нами дезертиротоchenoprистосуванцями. Ми славні воїни, але у нас не вистачило доброти до своїх рідних людей»*. Ця ж думка зринає на багатьох сторінках «України в огні», засвідчуючи виразну авторську позицію до всього, що у воєнні й повоєнні роки відбувалося на багатостраждальній Україні з її народом.

Словникова робота. 1. Запам'ятайте літературознавчі терміни.

Кіноповість — жанр художнього твору, що поєднує ознаки кіно (фрагментарність і динамізм оповіді, багатство асоціативних моментів і зорових вражень, напруженість сюжету, яскраво виражений конфлікт, монументалізм образів) та повісті (епічність, психологізм, метафоричність і композиційна цілісність, розлогість пейзажних картин,

наявність однієї-двох сюжетних ліній та авторських відступів). Кіноповість призначена для читання та екранізації.

Публіцистичність — це властивість за значенням **публіцистичний** (лат. publicus — суспільний, народний); сукупність ознак творів, у яких порушено актуальні світоглядні, політичні, духовні, природоохоронні, етико-соціальні проблеми сучасності. Невід'ємними ознаками публіцистичності є: пафос, чітка авторська позиція; поєднання абстрактно-логічного й конкретно-образного мислення; злиття емоційного начала з раціональним; науковість, прагнення всебічно осмислити явища; художня декларативність, полемічність з уявними опонентами, документальна точність факту й художня образність, метафоричність стилю, апеляція до образів-символів, вплив на громадську думку; лірико-публіцистичний висновок; філософський, етико-моральний, людинознавчий зміст. Публіцистичність є ознакою художніх творів, написаних під час війни або за складних політичних обставин (наприклад, у момент проголошення незалежності України) чи всенародної небезпеки й горя (наприклад, у рік вибуху на ЧАЕС) на дуже важливі й животрепетні теми. До публіцистичних належать оповідання Довженка «Мати», «На колючому дроті», «Перемога», кіноповісті «Україна в огні» й «Повість полум'яних літ».

2. На підставі яких ознак «Україну в огні» вважають кіноповістю?
3. Доведіть, що в «Україні в огні» є публіцистичні елементи.

Підсумуйте прочитане. 1. Що ви дізналися про історію написання кіноповісті «Україна в огні»? За що цей твір зазнав несправедливої критики у сталінські часи? 2. Розкрийте поетику назви кіноповісті.

Поміркуйте. 1. Чому Довженко вважав, що прочитана Сталіним кіноповість «Україна в огні» врятувала багатьох українців? 2. З якою метою сім'ю Лавріна Запорожця автор змальовує взірцевою для односельців? 3. Через що сцена розмови Лавріна Запорожця з портретом Сталіна в радянські часи вважалася найкрамольнішою в кіноповісті? 4. Як ви думаєте, чому з перших сторінок кіноповісті автор особливу увагу приділяє Олесі? Чим ця героїня імponує вам особисто? Чи можна про Олесю сказати, що вона є високоморальною дівчиною? Відповідь належно аргументуйте. 5. Проаналізуйте розмову Олесі з Василем Кравчиною. Які риси характеру хлопця виявляються у цій сцені? Як ви розцінюєте слова Василя, сказані Олесі на прощання? 6. Порівняйте образи сина й батька Краузів. Як ви думаєте, для чого автор увів образи цих німців у твір? 7. Чому автор не випускає з поля зору долю поліцаїв? Чи осуджує він цих хлопців, а чи співчуває їм? 8. Пригадайте, як зустрів командир партизанського загону появу старого Запорожця. Поясніть мотиви його поведінки. 9. Як у кіноповісті втілено думку про незнищенність українського роду й народу?

Віктор Попков. Спогади. Вдови. 1966

Мистецька скарбниця. 1. Розгляньте картину *Тетяни Яблонської* «Ворог наближається». Якою постає евакуація мирних жителів перед фашистською навалою? З якою метою в центрі картини змалювано жінку з малими дітьми? Чи такою показав евакуацію населення Довженко в кіноповісті «Україна в огні»? Знайдіть у тексті відповідний епізод, прочитайте і прокоментуйте його. Чому письменник і художниця роблять акценти на різних моментах цього періоду війни? 2. Розгляньте картину *Віктора Попкова* «Спогади. Вдови», опишіть змалюваних жінок, їхній настрій. Чим вражає колористика цього полотна? Поміркуйте, чому одяг удів має не звичайний траурний колір — чорний, а червоний. Пригадайте, що символізує червоний колір на війні. Чи вважаєте ви таку кольорову гаму доречною на цій картині?

Аналізуємо твір. 1. Доведіть, що зачин кіноповісті є народнопісенним. 2. Чому селяни не розуміють тих, хто покидає рідну землю перед ворожим наступом, а втікачі вважають селян зрадниками, котрі не евакуюються тому, що чекають німців? 3. Якою постає Олеся на початку твору? 4. Якими засобами Довженко поетизує почуття, що виникло між Олесяю і Василем? Чи можна твердити, що між молодими людьми в цей час зароджується справжнє велике кохання? 5. Якою постає картина вторгнення німців у мирне українське село? 6. Чому ставлення Запорожця й Заброди до Мотрі Левчихи є діаметрально протилежним? Яку роль відіграє хліб, що випав з руки мертвої жінки? Як до хлібини ставиться ув'язнений Запорожець, а як — начальник поліції Заброда? 7. Навіщо Довженко показує, як воєнторгівські машини, навантажені різним крамом, відмовляються брати в тил радянських поранених? Як ви особисто розцінюєте таку ситуацію? 8. Прокоментуйте сцену допиту Христі Лиманчуком. 9. Розкрийте образ Купріяна Хуторного. Чому він негативно ставився до друзів його синів, котрі переходили в клуні? Прокоментуйте слова умираючого Купріяна, звернені до дочки. 10. З якої причини селяни довго відмовлялися вибрати старосту? 11. Доведіть, що ворогами Лавріна Запорожця й Григорія Заброди зробила радян-

ська влада. Кому з них ви більше співчуваєте й чому? 12. Чому Людвіг порадив батькові призначити Заброду начальником поліції? 13. Близько до тексту перекажіть розмову голови районного міста з комсомолками. Прочитайте уривок, що починається словами: «Він був великим любителем різних секретних паперів...», до слів: «...це була його засекречена таким чином дурість». Кого з персонажів ви вважаєте потенційними злочинцями? 14. З якою метою Лаврін Запорожець наказав орати поле людьми? 15. Проаналізуйте сцену допиту Ернстом фон Краузом Лавріна Запорожця. 16. Що ви можете сказати про дружину Ернста фон Крауза та його невістку? 17. Яким постає зі сторінок твору Роман Запорожець? Розкажіть про зустріч Романа з умираючою матір'ю. 18. Як у партизанському загоні поставився Лаврін Запорожець до Христі? Чому він краще за інших розумів дівчину? 19. Розкрийте красу почуттів Василя Кравчини до Олеси Запорожець. Чим найбільше приваблюють вас ці персонажі? 20. Доведіть, що Мина Товченик — це яскравий український типаж. 21. Яку роль у кіноповісті відіграють засоби сміху? Наведіть приклади. 22. У чому полягає ідея твору Довженка?

Творче завдання. На матеріалі кіноповісті О. Довженка «Україна в огні» напишіть твір-мініатюру «Любов торжествує навіть на війні».

«Зачарована Десна»

Довженко розпочав роботу над кіноповістю «Зачарована Десна» 1942 року, а оприлюднив твір у журналі «Дніпро» в 1956 році. «Автобіографічне кінооповідання» — таке жанрове визначення творові дав автор. Почерк сценариста позначився на специфіці сюжету: замість цілісної сюжетної лінії — набір епізодів, картин, які зринають у пам'яті митця. Спогад є основною формою змалювання життя, композиційним засобом для висловлення різноманітних вражень. До того ж, у повісті нерідко зникає межа між спогадом і дійсністю. Водночас впадає в око сюжетна двоплановість твору. Перший план — основна сюжетна лінія кіноповісті — знайомить читача з малим білоголовим Сашком, передає його дитячі враження, сцени радісного захоплення навколишнім світом. Другий план — ліричні відступи зрілого майстра, в яких філософські осмислено процес художньої творчості, красу людської праці, взаємозв'язок природи та людини.

Стильовий почерк автора можна визначити як романтично забарвлений, лірично-поетичний, закорінений у національний епос і водночас реалістичний у зображенні побутових деталей. Основний лейтмотив повісті — це гімн людині праці, її духовному багатству і красі, безмежному терпінню. Через увесь твір проходить думка, що митець може сформуватися, тільки пізнавши історію, традиції, культуру рідного народу.

Система характерів. Змалювання роду, сім'ї, де засівалися перші зерна добра і людяності, оптимізму і гумору, любові до батьків і шанобливого ставлення до людей праці, — одна з головних тем Довженкової творчості. «Писалося ж це во ім'я

доброго звичаю і з повагою до свого роду», — зазначав митець ще у «Землі». З особливою силою зазвучала ця тема в «Зачарованій Десні». Автор залишив теплі спогади про прадіда і прабабу, діда і дядька, батька з матір'ю, своїх братів. Кожен характер — глибоко народний і водночас індивідуалізований, у кожного є якась особлива риса, свій талант.

«Діди мої — це щось подібне до призми часу», — стверджував письменник. Вони у творі виступають живими символами епохи, уособленням народної мудрості, втіленням споконвічних національних традицій. Відкриває цю галерею дід Семен, «дуже схожий на Бога». Найбільше любив дід сонце і «прожив під сонцем коло ста літ, ніколи не ховаючись у холодок».

Дід Семен був письменним, тож часто читав і захоплююче розповідав онукові казки. Повість наскрізь пронизана мотивами гуманізму, любові до «всього живого». Дід любив гарну бесіду і добре слово, був «добрим духом луку і риби», «розмовляв з усім живим, що росло і рухалось навколо». Він завжди з любов'ю і теплом відгукувався про людей.

Напрочуд колоритно змальовано у творі постать прабаби Марусини. Марусина була маленька й прудка, очі мала такі видючі й гострі, що схватись од неї не могло ніщо у світі. «Її можна було по три дні не давати їсти. Але без прокльонів вона не могла прожити й дня. Вони були її духовною їжею. Вони лились з її вуст потоком, як вірші з натхненного поета, з найменшого приводу. Це була творчість її палкої, темної душі». В авторських інтонаціях чується стільки тепла, жалю та співчуття до багатостраждальної селянки! Коли ж вона віддала Богу душу, її поклали під іконами на столі. І лежить вона, «згорнувши ручечки і теж по-своєму неначе посміхається».

Чи не найбільше місце в повісті відведено спогадам про батька письменника — Петра Семеновича. Про нього автор говорить як про людину внутрішньо інтелігентну, чия духовна краса була виявом етичної культури всього трудового народу. «Багато бачив я гарних людей, але такого, як батько, не бачив», — писав з гордістю автор. Петро Семенович любив землю і був добрим хліборобом («Скільки він землі виорав, скільки хліба накосив! Як вправно робив, який був дужий і чистий»).

Елемент краси завжди присутній при змальованні чи то внутрішнього світу батька, його вчинків, чи портрета. Він був зірцем людської досконалості, виразником і носієм народної моралі. Народженому продовжувати славний козацький рід, батькові довелося поховати дванадцять дітей, що померли від пощесті. «Гірко плакав він над ними: «Дітки мої, соловейки! То чого ж так рано відспівали?..» З чим порівняти глибину батькового горя? Хіба з темною ніччю». Олександр Петрович, уже як зрі-

лий майстер, вдається до аналогій: подібна сила страждання, розпачу і гніву зазвучить у словах Петра Семеновича на початку війни, коли німці захоплюють Київ і Україна втрачатиме тисячі своїх безталанних синів-соловейків.

Глибоким, щирим ліризмом пройняті спогади письменника про матір. «У незчисленному ряді жіночих образів образ матері заступив собою всі інші», — читаємо в «Автобіографії». У «Зачарованій Десні» мати Довженка постає невсипучою селянкою-трудівницею («Нічого в світі так я не люблю, як саджати що-небудь у землю, щоб проізрастало. Коли вилізає саме з землі всяка рослиночка, ото мені радість», — любила показувати вона). Щастя світилося на обличчі матері тоді, коли тримала на руках немовля, невимовні горе й розпач — коли ховала синів чи проводжала в далекі світи. Подібно до народного епосу, скорбна матір, що проводить дітей у далеку дорогу, в повісті порівнюється із зозулею: «Коло хати мати-зозуля кує мені розлуку. Довго-довго».

Змальовуючи колоритні характери представників нашого народу, Олександр Довженко загострює увагу читачів на тому, що бездержавна українська нація втрачає розуміння самої себе і свого призначення у світі. Проблема самоідентифікації на сторінках «Зачарованої Десни» звучить голосом набату, який попереджає і насторожує. Для прикладу візьмемо нібито побутову розмову сина з батьком: «— Що там за люди пливуть? — Орловські. Руські люди, з Росії пливуть. — А ми хто? Ми хіба не руські? — Ні, ми не руські. — А які ж ми, тату? — А хто там нас знає, — яюсь журливо проказує мені батько. — Прості ми люди, синку... Хохли, ті, що хліб обробляють... Колись козаки, кажуть, були, а зараз тільки званіє зосталось».

Однією з особливостей «Зачарованої Десни» є та, що автор у творі виступає у двох іпостасях: маленького Сашка, який пізнає світ, і дорослого Олександра Петровича, що коментує колишні події мудро й дотепно, відтворюючи світ реальний і уявний. Найбільше вражає читача світ, витворений буйною дитячою фантазією. Образи незвичних коней, чию розмову підслухав Сашко, і казковий образ яблукатого коня з різдвяної колядки. Творча уява дитини примушувала зірку скотитися з неба, рибу — скинутися в річці, лева — з'явитися на березі Десни.

Кадр із фільму
«Зачарована Десна»

Почуття гумору було родинною ознакою Довженків. «*Основна риса характеру нашої сім'ї — насміхатись над усім і в першу чергу над одним над одним і над самим собою*», — згадував письменник. Тож у повісті «Зачарована Десна» багатьма барвами жило образне, іскрометне слово Довженка.

Митець не ідеалізував патріархальне село, не був прихильником стародавніх способів землегосподарства. Проте Довженко був переконаний, що жодна людина, яку б посаду не обіймала, ніколи не повинна забувати свого національного коріння, сімейних традицій, сили рідного слова.

Один із визначальних чинників формування світогляду митця — *природа*, відчуття її краси. Природа в повісті — одухотворена, все в ній живе, промовляє, виконує якусь функцію (Пірат був пес-трудяга: допомагав по господарству; ворона завідувала погодою; коні й качки розмовляли, як люди). Рікою життя, символом рідної України для Довженка була Десна. Ця прекрасна повновода річка з її запашними луками, багатими сінокосами становить вагомому частку життя героїв повісті.

Зачаровує читачів і сьогодні Довженкова думка про те, що велике щастя — бачити зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах. Вона споріднена з думкою німецького філософа *Іммануїла Канта* про найвищі постулати людини — моральний закон у собі й зоряне небо над головою.

Міжпредметні паралелі. У 1964 році на кіностудії імені Олександра Довженка було знято художній фільм «Зачарована Десна». Режисер *Юлія Солнцева* ввела нових колоритних персонажів — *Колодуба* (актор *Володимир Гусєв*) і *полковника* (актор *В'ячеслав Воронін*). Роль матері Довженка вдало зіграла *Зінаїда Кириєнко*, самого Олександра Петровича — *Євген Самойлов*, малого Сашка — *Володя Гончаров*.

Аналізуємо твір. 1. Розкрийте поетику назви кіноповісті «Зачарована Десна». Чому ріка для автора твору є стрижневим образом? Що вона символізує? 2. На основі тексту складіть словесні портрети батьків малого Сашка. Чим імпонують ці герої читачам? 3. Розкрийте образ прабаби Марусини. 4. Що цікавого ви дізналися про Сашкового діда Семена? Поясніть роль засобів індивідуалізації героїв на конкретних прикладах. 5. Доведіть, що у картинах повені на Десні й сінокосу найкраще розкрито велич української землі. 6. Знайдіть у тексті та прокоментуйте цитату, в якій автор склав гімн річці свого дитинства. 7. Як ви розумієте поняття національної самоідентифікації людини чи соціуму? Яким чином питання самоідентифікації українського народу висвітлено у «Зачарованій Десні»? 8. Схарактеризуйте засоби сміху в кіноповісті. 9. Доведіть на прикладах із тексту майстерність Довженка як пейзажиста і портретиста. 10. У чому полягає своєрідність композиції твору? 11. У яких іпостасях виступає у творі автор? Яким чином це розширює можливості оповідача? 12. Які ознаки кіноповісті має цей твір? З'ясуйте порушені у ньому морально-етичні проблеми.

Міжпредметні паралелі. Перегляньте фільм за кіноповістю «Зачарована Десна» та обговоріть його з однокласниками. Порівняйте фільм і кіноповість, зробіть висновки.

Мистецька скарбниця. Розгляньте і прокоментуйте кадр із кінофільму «Зачарована Десна». Який саме епізод на ньому зафіксовано? Чи такими ви уявляли цих героїв, читаючи твір Довженка?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Семенчук І. Життєпис Олександра Довженка. — К., 1991.
Степанишин Б. Правда, обпалена війною: Аналіз кіноповісті «Україна в огні» // Дивослово. — 1994. — № 8.

Перевірте себе.

I рівень. Виберіть одну правильну відповідь:

1. Мати Олександра Довженка — це: а) Юлія Солнцева; б) Одарка Цигипа; в) Варвара Крилова; г) Поліна Довженко.
2. Вищу освіту Довженко здобув у: а) Київському університеті; б) Львівському університеті; в) Глухівському вчительському інституті; г) Московському літературному інституті.
3. Перший кіносценарій Довженка називався: а) «Вася-реформатор»; б) «Земля»; в) «Україна в огні»; г) «Повість полум'яних літ».
4. Біля кіностудій, на яких працював, Довженко садив: а) квітники; б) яблуневі сади; в) виноградники; г) розарії.
5. Роль Івана Орлюка в кінофільмі «Повість полум'яних літ» зіграв актор: а) Микола Вінграновський; б) Іван Миколайчук; в) Богдан Ступка; г) Володимир Висоцький.

II рівень. Знайдіть два чи більше правильних варіантів відповідей:

1. Перу Олександра Довженка належать кіноповісті: а) «Земля»; б) «Зачарована Десна»; в) «Дві жінки»; г) «Тіні забутих предків»; г) «Україна в огні».
2. Основними рисами кіноповісті є: а) яскраво виражений конфлікт; б) призначення для читання та екранізації; в) наявність багатьох сюжетних ліній; г) психологізм; г) динамічність сюжету.
3. Головними героями «Україна в огні» є: а) Василь Кравчина; б) Лаврін Запорожець; в) Олеся Запорожець; г) прабаба Марусина; г) малий Сашко.
4. Спільними ознаками повісті й кіноповісті є: а) епічність; б) композиційна цілісність; в) метафоричність; г) психологізм; г) динамізм оповіді.
5. Негативну роль у творчій долі Довженка відіграли: а) Юлія Солнцева; б) Микита Хрущов; в) тогочасні критики; г) Йосип Сталін.

III рівень. Письмово спростуйте або доведіть одну з тез: а) «Всю «Зачаровану Десну», овіяну пахощами берегового сіна та городнього зілля, заткану ясними зорями українського неба, сповнену шумом дерев, сплесками риби в річці, голосами перепелів і деркачів, пирханням коней, дівочими співами та дідовими оповідями, пронизану ніжною любов'ю автора до його дитячих літ і до рідних людей, — всю цю кіноповість густо помережив її творець отакими лагідними усмішками, за якими раз у раз криється глибока й добра мисль» (Максим Рильський); б) «Я був задуманий на більше» (Олександр Довженко).